

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 18 · MARTS 1977

Stavemåden som ordets navn

Af Henning Spang-Hanssen

Hvad hedder et ord? Umiddelbart virker spørgsmålet måske meningsløst, for behøver ord overhovedet have navne? Men allerede ved at tænke på bogstaver bliver man klar over, at bestanddele af sproget godt kan have brug for at hedde noget. Allerklarest ses det nok ved »fremmede« bogstaver: Det græske alfabetets to første bogstaver hedder *alfa* og *beta* – hvoraf jo i øvrigt ordet *alfabet* er opstået. Bogstavet *ü* kalder vi i Danmark *tysk y*. I tysk har på den anden side bogstavet *y* navnet *ypsilon*. Bogstavet *å* kalder vi *bolle-å*, et navn der i al fald blev hyppigt brugt, dengang man diskuterede dets indførelse i dansk retskrivning.

Begrebet navne forbinder man nok først og fremmest med personer og steder, fx navnene *Peter*, *Jørgensen*, *Esbjerg*, *Vesterhavet*, men navne kan findes knyttet til alle arter af fænomener, fx til historiske begivenheder som *tredivårskrigen*, *oktoberrevolutionen*, *påskekrisen* og *augustforliget*. Bøger kan have navne, tænk blot på *Bibelen*: navnet går ikke på en bestemt fysisk bog, men på teksten, indholdet, der kan fremtræde fysisk på forskellige slags papir, med mange slags tryk og i varierende indbinding.

Der kan rejses talrige videnskabelige spørgsmål i forbindelse med begrebet navne. Hvad er forholdet mellem navnet og det, navnet betegner? Hvori adskiller egennavne sig fra fællesnavne såsom *hat*, *løve*, *mælk*, *sult*? Hvori ligger forskellen mellem et navn og andre sproglige betegnelser for, eller angivelser af, samme person, sted osv.? Fx forskellen mellem navnet *Kattegat* og angivelsen *farvandet mellem 10° og 13° østlig længde og 56° og 58° nordlig bredde*.

Sådanne spørgsmål har været genstand for megen behandling i sprogvidenskab og i almen tegnlære (semiologi, semiotik), men der er ingen grund til at drøfte dem nærmere i denne artikel. Her vil det være tilstrækkeligt at karakterisere navne som sproglige betegnelser, der er bekvemme,

når man vil omtale, anføre eller spørge efter en bestemt person blandt et antal personer, en bestemt lokalitet blandt et antal lokaliteter, et bestemt skib blandt et antal skibe, en bestemt begivenhed blandt et antal begivenheder, et bestemt ord blandt et antal ord, osv.

Ligesom andre sproglige betegnelser kan navne være lydlig eller skriftlig. Spørger vi efter en person, bruger vi vedkommendes navn i lydlig form; søger vi derimod samme person i en telefonbog, bruger vi vedkommendes navn i skriftlig form.

Ved person- og stednavne er forholdet mellem lydlig og skriftlig form sædvanligvis bestemt af sprogets almindelige principper for stavning. Der bruges ganske vist som regel store begyndelsesbogstaver i egnavne, og navnlig for efternavne (slægtsnavne) er der en del særegenheder af historisk oprindelse, fx *Huus* og *Huhs* over for fællesnavneordet *hus*; men i almindelighed kan en danskkyndig person fra skolealderen udtale et dansk navn ud fra stavemåden, og omvendt nedskrive det ud fra tydelig udtale, ligesom tilfældet er ved andre ord i sproget.

Navnets værdi til søgefornål, fx i en telefonbog eller en gadeportegnelse, forringes afgørende, hvis samme fænomen har skiftende navne, enten ved at mere end én navneform er i brug jævnsides, eller ved at et hidtidigt navn afløses af et andet. Den sidste situation vil være velkendt for kvinder, der skifter deres efternavn ved giftermåls indgåelse, og velkendt på et andet plan fra gader, der skifter navn – en i visse lande med skiftende regimer udbredt skik. Flere navne eller navneformer jævnsides er almindeligt forekommende i tosprogede samfund, fx de tosprogede gadeskilte i Helsingfors/Helsinki.

I ensprogede samfund vil der for personnavnes vedkommende være tale om skiftende former, når kælenavne eller andre familiære former bruges jævnsides med den navneform, der gælder over for myndighederne, men bortset fra denne situation vil varierende navnebrug her nok især stamme fra usikkerhed. Den spørgende eller søgende har måske kun hørt navnet flygtigt, eller har delvis glemt det, eller fejlstaver det. Jævnsides med den korrekte og fuldstændige navneform vil der så optræde nogle misforståede eller afkortede former.

Navne i lydlig form er mere udsat for variation end navne i skriftlig form, fx fejløpfattes et hørt gadenavn snarere end et skrevet. Dette er en grund til, at navne i skriftlig form gennemgående er bedre egnede til systematisk søgning af personer, gader osv. end navne i lydlig form. En anden grund er, at nogenlunde lange lister over personer, gader osv. simpelt hen kun kan foreligge i skriftlig form; det vil kun være hukommelseskunstnere, der uden at skrive ned kan ordne og søge i et større navnemateriale.

Dagligdags erfaringer viser således en hel del om de almene betingelser for, at navne kan fungere som bekvemme midler til at finde eller referere til en bestemt størrelse – person, lokalitet osv. – blandt et antal størrelser

af samme art: Navnene må have skriftlig form (naturligvis gerne tillige en lydlig form), og deres variation må være lille.

Når man søger et ord i en ordbog, fx en fremmedordbog, gør man brug af ordnavne, ligesom man i en telefonbog gør brug af personnavne. I telefonbogen er hver person repræsenteret ved en række bogstaver, som udgør den skriftlige navneform. I ordbogen er hvert ord repræsenteret ved en række bogstaver, som udgør dets skriftlige navneform, samtidig med at bogstavrækken er en side af ordet selv, nemlig dets stavemåde. Stavemåden er imidlertid ikke hele ordet, den er ikke ordet selv, lige så lidt som et ords udtale er det. Der skal tillige eksistere en betydning, et ordindhold; fx er bogstavrækkerne *vøld* og *splutte* ikke ord, i al fald ikke i dansk.

Ords skriftlige navneform kan under visse omstændigheder være forskellige fra deres egentlige stavemåde. Hvis fx russiske ord skal medtages i en ordbog, der bruger udelukkende latinske bogstaver, vil den bogstavrække, der repræsenterer hvert af disse ord, ikke være identisk med den russiske stavemåde med russiske bogstaver. Men sådanne særtilfælde viser netop, hvor enkelt og raffineret det er, når man kan bruge ordenes stavemåder som ordnavne. Når man kan stave et vist ord, vil man dermed også kunne finde det blandt andre ord, og dermed kan man i en ordbog få oplysninger om dets betydning, dets udtale, dets oprindelse, dets modsvarigheder i engelsk, eller hvad den pågældende ordbog i øvrigt sigter på at oplyse.

Stavemåden kan også bruges som ordets navn i situationer, hvor vi ønsker at referere til et bestemt ord, fx når en lærer skriver et ord – eller rettere: dets stavemåde og dermed navn – op på tavlen for derefter at fortælle noget om det.

Brug af stavemåden som ordets navn er så udbredt, at vi normalt ikke skænker denne brug en tanke. Men betingelserne for, at det fungerer, er de samme som tidligere nævnt for navne i almindelighed. Navnene – altså også ords stavemåder – må være kendt af dem, der skal udarbejde ordbøgerne såvel som af dem, der skal bruge dem, og må være kendt af dem, der skriver på tavlen, såvel som af dem, der skal læse på tavlen. Udbredt beherskelse af en fælles stavning, en retskrivning, er altså en forudsætning.

Desuden må der af samme grund som for person- og stednavne kun være lille variation, hvad angår stavning af et og samme ord. Skiftende stavning nedsætter muligheden for at finde et bestemt ord. Hvis fx både *også* og *osse* optræder som stavemåder for samme ord, kræver det ekstraarbejde at finde dette ord i ordbøger, bogkataloger m. m., fx ved bogtitler som »Også i de andre huse«. En retskrivning med mange tilfælde af valgfri former, som fx *bjerg/bjærg*, *fjeld/fjæld*, *jern/jærn*, *neppe/næppe* (jf. tidligere i dansk) er et mindre egnet redskab, hvor det gælder søgning af ord eller angivelse af, hvilket ord man tænker på.

Stavemådens brug som ordnavn taler således klart for at følge princippet én stavemåde pr. ord. Andre hensyn kan tale for i en vis udstrækning

at fravige dette princip. Bl. a. kan vidtgående forandringer i et ords udtale være et argument for at ændre dets stavemåde; eller et fremmedord kan blive så udbredt, at en mere hjemlig stavemåde synes fordelagtig. I sådanne tilfælde har man som en overgang mellem den ældre og den fremtidige stavemåde ofte brugt dem jævnsides som valgfri stavemåder. En anden kilde til variation i stavning kan være et ønske hos den skrivende om at opnå en bestemt effekt i en bestemt situation, fx Poul Henningsens »Va mæ kulturen«.

Over for hensyn, der kan tale for at acceptere mere end én stavemåde pr. ord, må man imidlertid stille de hensyn, der taler for at stave uden nævneværdige variationer. Denne artikel har peget på et hensyn af denne art. Med lidt fantasi kan man forestille sig det kaos, som henvisning til bestemte ord og brug af alle former for ordlister og ordbøger ville være, hvis vi ikke gennem fastlagte stavemåder straks kunne vide, hvad ordene hedder.

Henning Spang-Hanssen (f. 1920) er professor i anvendt og matematisk sprogvidenskab ved Københavns Universitet. Medlem af Dansk Sprognævn siden 1967.

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 5000 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i sidste halvdel af 1976 og i januar 1977.

7701

Spørgsmål: Man kan høre ordet *alkohol* udtalt på forskellige måder. Hvilken udtale kan Sprognævnet anbefale? Er der en særlig udtale når ordet står i en sammensætning som *alkoholfri*, *alkoholproblem* osv.?

Svar: De fleste rigsmålstalende udtaler stavelsen *-hol* som første stavelse i *Holberg*, eller som ordet *hold* (dvs. samme udtale, men med stød); udtalen med stød er vistnok særlig udbredt i københavnsk rigssprog. En af disse to udtaler må tilrådes. Man kan ret ofte høre *-ol* udtalt som i *stol*; men denne udtale regnes for at falde uden for rigsmålsnormen.

Man kan af og til høre sammensætninger med *alkohol-* som første led udtalt med hovedtryk på *-hol-* (og *-ol-* udtalt som i *stol*), men denne udtale må frarådes. I *alkoholfri*, *alkoholforbrug* osv. bør trykket ligge på *al-*, og *-hol-* udtales som i *Holberg*. Derimod har afledninger som *alkoholiker* og *alkoholisk* tryk og stød på *-ho-*.

Spørgsmål: I de senere år har man herhjemme kunnet købe en vare som består af havregryn el. lign. med fx tørret frugt (især rosiner) og nødder. Blandingen kan spises som morgenmad med mælk på, og jeg har set den stavet *müesli*, *müсли* og *mysli*. Hvad mener De om disse stavemåder?

7702

Svar: Betegnelsen stammer fra den tysksprogede del af Schweiz og er en formindskelsesafledning (diminutiv) til dialektordet *mues*; det betyder 'grødagtig spise' og svarer til tysk *Mus*; det er historisk set det samme ord som sidsteleddet i *æblemos* og *kartoffelmos*.

Afledningen skrives i Schweiz *Müesli*, og *-üe-* udtales ligesom *-ye* i dansk *nye*. I Tyskland skrives ordet derimod *Müsli*, og *-üs-* udtales som *-ys-* i dansk *kyse*, *lyse* osv.

Den stavemåde på dansk som stemmer bedst med ordets oprindelse, er således *müesli*; men i ord som er fuldt optaget i dansk, plejer vi at for-danske bogstavet *ü* til *y*, således fx i *gemyse* (af tysk *Gemüse*), og da den gængse danske udtale af ordet er med kort *y*, så første stavelse rimer på *plys*, *kryds* osv., er den rimeligste stavemåde på dansk *mysli* (det er sandsynligvis også netop denne udtale som ligger bag en fjerde skrivemåde, som er forekommet på dansk siden sidst i 1930'erne: *müssli*).

Spørgsmål: Jeg har bemærket at ikke helt få i radioen bruger *som* hvor jeg selv ville sige *der*. Det drejer sig om tilfælde som fx »hun vidste ikke hvem af dem *som* var rejst hjem« i stedet for ».. hvem af dem *der* var rejst hjem«. Jeg synes mere det lyder som svensk end dansk. Hvad siger Sprognævnet?

7703

Svar: I moderne dansk er problemet næsten kun aktuelt i netop den type sætninger som De giver et eksempel på, dvs. spørgende ledsætninger (bisætninger) der som grundled har et *hv*-ord eller en *hv*-ordsforbindelse (*hvem*, *hvilken af dem*, *hvad for en* mfl.). I sådanne sætninger indskydes et *der* som en art »grundledsstøtte«:

- han spurgte hvem *der* havde skylden
- .. hvem af dem *der* ville med
- .. hvilken af filmene *der* var bedst
- .. hvad for et af hotellerne *der* var billigst
- .. hvor mange *der* havde bestilt billetter.

Det er det forhold man finder beskrevet i grammatikker og andre håndbøger. Nogle af dem nævner dog at *som* kan forekomme, men det fremgår

klart at denne brug af *som* er sjælden i nyere dansk. Det er den stadig, men vi har også indtryk af at den nu er mindre sjælden end tidligere: vi har fået flere spørgsmål om den udvidede brug af *som*, vi har hørt den i radio, og vi har noteret eksempler på den fra aviser.

Grunden til at brugen af *som* i stedet for *der* synes at vinde frem i dansk, er utvivlsomt påvirkning fra svensk sprogbrug, der jo også på andre områder har sat sig spor i dansk i de sidste årtier (jf. Sprog i Norden 1971, s. 29–36). Men det har nok også spillet ind at *der*'et i de spørgende ledsætninger står i en slags mellemstilling mellem på den ene side det *der* der bruges som formelt og foreløbigt grundled, og på den anden side det *der* der bruges som grundled i relativsætninger (henførende ledsætninger). Det første bruges i sætninger som fx »i morgen åbner *der* en ny grillbar i Adelgade« og kan aldrig erstattes af *som*, det andet bruges i sætninger som fx »de medlemmer *der* har lyst, kan deltage i frokosten« og kan altid erstattes af *som*. Den usikkerhed der er mht. det grundledsstøttende *der* i spørgesætninger, viser sig også ved at man uhyre ofte ser et fejlagtigt placeret grammatisk komma foran dette *der* (det er denne kommafejl der undertiden kaldes »idiotkommaet«, jf. Nyt fra Sprognævnet, nr. 9 (oktober 1972), s. 7).

Der er nok en del der ligesom De synes at *hvem . . som* o. l. ikke lyder rigtig dansk. På den anden side er der nok også mange der slet ikke bemærker noget usædvanligt ved denne brug af *som*, vel fordi *som* og *der* jo frit kan veksle med hinanden når de står som grundled i relativsætninger. Der er efter nævnets opfattelse ikke vundet noget ved udtryksmåden med *som*, men vi ser heller ikke nogen særlig grund til ligefrem at modarbejde den.

7704

Spørgsmål: Jens Kruuse kritiserer i Jyllands-Posten formen *mobning* (om skolebørns forfølgelse af hinanden) og skriver at den rigtige form af det udenlandske ord er *mobbing*. Han tilføjer at »Sprognævnet er som sædvanlig bedøvende lige glade«. Har Sprognævnet virkelig ingen mening om det spørgsmål?

Svar: Retskrivningsordbogen (fra 1955) har hverken *mobning* eller *mobbing*, idet ordet først er dukket op i dansk i de senere år. Men til *kidnappe* angiver Retskrivningsordbogen navneordet *kidnapning* og til *overlappe* på tilsvarende måde *overlapping*. Det skyldes at disse udsagnsord, der er lånt fra engelsk (*to kidnap*, *to overlap*), er fuldt optaget i dansk og kan opfattes som danske ord; og navneord dannes på dansk normalt af udsagnsord ved at man tilføjer endelsen *-ning* (kun efter n og r, og i nogle tilfælde efter l, bruges *-ing*). Det er helt i overensstemmelse hermed at Dansk Sprognævnet

tidligere har anbefalet formerne *trimning* og *grilning* til *trimme* og *grille*. Og da udsagnsordet *mobbe* allerede (i hvert fald blandt pædagoger) har fået status som et dansk ord, må *mobning* anbefales fremfor *mobbing*.

PS

Af Pia Riber Petersen

I min artikel På gade og vej i sidste nummer af Nyt fra Sprognævnet gjorde jeg rede for brugen af *i* og *på* ved færdselsårer hvis efterled var *-gade* og *-vej*. Det har fået nogle til at spørge om hvordan *i* og *på* så fordel sig når efterleddet er et andet end disse to.

Efterleddet *boulevard* lånes sent ind i navngivningen (omkring 1900, oplyser Bent Jørgensen i Dansk Gadenavneskik, 1970, s. 86) og bruges om brede gader med sparsom bebyggelse. I dag er forestillingen om bredde og åbenhed stadig til stede. Det fremgår fx af følgende argument som er fra en indstilling af 30.1.75 fra Gadenavneudvalget i København om navngivningen af *Center Boulevard* på Amager:

Spørgsmålet om hele områdets fremtidige anvendelse og dermed tillige om det fremtidige vejnet er på nuværende tidspunkt ikke endelig afklaret, og det er derfor ikke på forhånd givet, hvor betegnelserne »Boulevard«, »Allé«, »gade« og »vej« osv. bør komme til anvendelse. Udvalget er imidlertid af den opfattelse, at der for en vej af karakter m. v. som den heromhandlede nord-sydgående vej (bred gade med påtænkt træbeplantning i siderne og midterrabat) og muligvis senere flere parallelt med denne gående lignende betydningsfulde veje bør anvendes betegnelsen »Boulevard« svarende til, at udvalget har forestillet sig, at ret betydningsfulde øst-vestgående veje i området ville kunne benævnes »Allé« osv.

Vi kan således forvente præpositionen *på* når efterleddet er *boulevard* og det bekræftes af Sprognævnets citater og af en supplerende undersøgelse som jeg har foretaget på samme måde som undersøgelsen i artiklen På gade og vej. En enkelt undtagelse fra denne faste sprogbrug: »Fra på torsdag kl. 11 vil hele buskørslen i Amager Boulevard . . . blive henlagt til sporarealet« (Berlingske Tidende 11.4.67). Og det er endnu engang Københavns Sporveje der er leverandør.

Efterleddet *allé* er tidligt indlånt og brugtes oprindeligt om en vej eller gang mellem to rækker af træer. Bent Jørgensen skriver (i Dansk Gade-

navneskik, 1970, s. 83 og 84) at mens de første færdselsårer der forekommer med dette efterled (fx *Falkonér Allé*, *Øster Allé*), er veje med rækker af træer, bliver betegnelsen i ekspansionsperioden i 1800-tallet også brugt til veje uden træer. Stor popularitet får efterleddet i villakvarterer i vort århundrede, hvor det indgår på linje med det andet traditionelle efterled, *-vej*; det bliver derfor brugt med præpositionen *på*, fx *på Floras Allé*, *på Folkets Allé*. Men i de tilfælde hvor færdselsårer er indesluttet af træer og *allé* således bruges i sin oprindelige betydning, er præpositionen *i* mest naturlig: *i Øster Allé*, *i Nørre Allé*. I min undersøgelse var der dobbelt så mange der sagde *i* som *på* ved *Jægersborg Allé* og *Pile Allé*, og i hvert fald for *Jægersborg Allés* vedkommende er de høje træer medvirkende til at give vejen en rumlig karakter, og dermed til at begrunde *i*. Men i forbindelse med navngivning af nye veje er *allé* tilsyneladende forbeholdt betydningsfulde veje, jf. udtalelsen fra Gadenavneudvalget i forbindelse med *Center Boulevard*. Og dette vil nok også trække i retning af *på* ved *allé*.

En række navne på færdselsårer som er anlagt og navngivet i de sidste årtier, er fx *Kildeager*, *Kirkebroen*, *Kløvermarken*, *Mølleåsen*, *Poppelhøj*, *Syrenstien*, *Åbrinken*. I spørgelisten blev enkelte navne af denne art udelukkende udstyret med *på*, fx *Kirkebroen*, *Syrenstien*, og enkelte med *i*, fx *Soldalen*. Men gennemgående var der stor vaklen, og det var karakteristisk at de adspurgte – fordi de ikke kendte disse veje og deres udseende – her helst var fri for at besvare spørgsmålet om *i* eller *på*.

Hvor var det nu det stod?

Har De også været i den situation at De kunne huske at Sprognævnet havde skrevet noget om et bestemt spørgsmål, men at De havde glemt hvor?

Nu er der hjælp at finde i hæftet *Svarregister 1955–75*. Det er et ord- og emneregister til Dansk Sprognævns årsberetninger 1955–75 og til *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 1–15.

Hæftet er i kommission hos Gyldendal, så enhver boghandler kan skaffe det. Det koster 9,80 kr.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes to gange om året. Man kan tegne abonnement ved at indbetale 10 kr. én gang for alle til nævnet (postgiro 6 10 17 20). – Nr. 15–18 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postgiro 6 10 17 20. Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10–16).